

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranee
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 33, 2023, 2

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 33, 2023, 2

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povolo (IT), Marijan Premović (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjević, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Boštjan Udovič, Gorazd Bajc, Veronika Kos

Prevajalka/Traduttrice/Translator:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*®

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** https://zdjp.si

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 6. 2023.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza* / *This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdjp.si/it.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website https://zdjp.si/en/.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Salvator Žitko:** Problematika odtujevanja premične kulturne dediščine istrskega prostora s poudarkom na Piranu v letih 1940–1954 215
La problematica dell'alienazione del patrimonio culturale mobile della regione Istriana, con particolare riguardo a Pirano negli anni tra il 1940 e 1954
The Issue of Alienation of the Movable Cultural Heritage of the Istrian Region, with an Emphasis on Piran in the Years 1940–1954
- Nataša Urošević:** Reformacija u Istri – 500 godina Matije Vlačića Ilirika 253
La riforma protestante in Istria – 500 anni di Mattia Flacio Illirico
Reformacija v Istri – 500 let Matije Vlačića Ilirika
- Žiga Oman:** Za pest češenj – maščevanje za zasedbo Plumberka. Primer medstanovske sovražnosti na Štajerskem v poznem 17. stoletju ... 273
Per un pugno di ciliegie – vendetta per l'occupazione di Plumberk. Un caso di inimicizia fra ceti nella Stiria della fine del XVII secolo
For a Fistful of Cherries – Vengeance for the Occupation of Plumberk. The Case of an Inter-estate Enmity in late Seventeenth-Century Styria
- Tamara Scheer:** The Non-uniformity of the Church: Language Diversity and the Roman Catholic Dioceses in late Habsburg Austria 287
La inconsistenza della Chiesa: eterogeneità linguistica e diocesi cattoliche nell'Austria del tardo periodo Asburgico
Neenotnost Cerkve: jezikovna raznolikost v rimokatoliških škofijah zadnjega obdobja habsburške Avstrije
- Adriana Mezeg & Tanja Žigon:**
 »A Carniolan also Learns Latin and French at Grammar School«:
 France in the Light of the Articles of the Ljubljana German Weekly Newspaper for Benefit and Amusement 299
 »Al ginnasio, i carniolini imparano anche il latino e il francese«:
 la Francia alla luce degli articoli del settimanale tedesco lubianese dell'utile e del dilettevole
 »Kranjec se v gimnaziji uči še latinsko in francosko«: Francija v luči prispevkov ljubljanskega nemškega tednika za korist in zabavo
- Irena Samide & Petra Kramberger:**
 The Beginnings of Slovene Germanic Philology: the First Professors and the Social Profile of the First Students from the Littoral 315
Gli inizi della germanistica in Slovenia: i primi professori e la struttura sociale dei primi studenti del Litorale
 Začetki slovenske germanistike: prvi profesorji in družbena struktura prvih študentov s Primorske
- Janko Trupej:** Representation of the Middle East in the Slovenian Translations of Karl May's *Orientzyklus* 331
Raffigurazione del Medio oriente nelle traduzioni Slovene dell'Orientzyklus di Karl May
 Prikaz Bližnjega vzhoda v slovenskih prevodih serije *Orientzyklus* Karla Maya

Tamara Mikolič Južnič & Agnes Pisanski Peterlin:

Multilingual Landscapes through the Lens
of Translation: the Interplay of Official
Bilingualism and Tourism in
Two Conservation Areas in Slovenia 347
*Paesaggi multilingui attraverso la lente della
traduzione: l'interazione tra bilinguismo
ufficiale e turismo in due aree protette della Slovenia*
*Večjezična krajina skozi perspektivo prevoda:
sovplivanje uradne dvojezičnosti in turizma
na dveh zavarovanih območjih v Sloveniji*

Klementina Možina & Veronika Terzić:

Tipografska kulturna dediščina:
digitalizacija pisave s stenskih
kuhinjskih prtov 363
*Patrimonio culturale tipografico: digitalizzazione
delle scritte delle tovaglie da parete*
*Typographic Cultural Heritage:
Digitalization of Wall Tablecloth Lettering*

Andrej Naterer & Nirha Efendić:

Resilience of Women and their
Households in Times of Crisis:
an Analysis of Social and
Cultural Practices of Women
in Slovenia and
Bosnia and Herzegovina 381
*La resilienza delle donne e delle
loro famiglie in tempo di crisi:
un'analisi delle pratiche sociali e
culturali delle donne in Slovenia e
in Bosnia ed Erzegovina*
*Odpornost žensk in njihovih
gospodinjstev v času krize:
analiza socialnih in kulturnih praks
žensk v Sloveniji in
Bosni in Hercegovini*

Kazalo k slikam na ovitku 400
Indice delle foto di copertina 400
Index to images on the cover 400

REFORMACIJA U ISTRI – 500 GODINA MATIJE VLAČIĆA ILIRIKA

Nataša UROŠEVIĆ

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“, Preradovićeve 1/1, 52100 Pula, Hrvatska
e-mail: nurosev@unipu.hr

ABSTRACT

On the occasion of the quincentenary of the birth of the Istrian reformers, the famous Protestant theologian Matthias Flacius Illyricus (1520–1575) and Stephanus Consul Pinguentinus, Histrianus (1521–1579?), first translator of the New Testament into the Croatian language, analyzing the monographs of the Istrian polymath Mijo Mirković (1898–1963) dedicated to Flacius, the author elaborates in this essay the activity of the Istrian Protestants (Croats, Slovenians and Italians) who, thanks to the emergence of “print capitalism” and “printed” languages, have contributed significantly to the spread of literacy and culture and to the creation of modern collective identities and “imagined communities”. By presenting the multicultural and cosmopolitan character of the legacy of the Istrian reformers, the importance of international project cooperation in researching the phenomenon of reformation in Istria and in valorising the common European heritage was underlined.

Keywords: Matija Vlačić Ilirik, Mijo Mirković, Reformation, print capitalism, imagined communities, Istria

LA RIFORMA PROTESTANTE IN ISTRIA – 500 ANNI DI MATTIA FLACIO ILLIRICO

SINTESI

In occasione del cinquecentesimo anniversario della nascita dei riformatori istriani, il famoso teologo protestante Mattia Flacio Illirico (1520–1575) e Stefano Console Istriano (1521–1579?), primo traduttore del Nuovo Testamento in lingua croata, analizzando le monografie del poliedrico istriano Mijo Mirković (1898–1963) dedicate a Flacio, l'autrice elabora in questo saggio l'attività dei protestanti istriani (croati, sloveni e italiani) che, grazie all'emergere del “capitalismo della stampa” e delle lingue “stampate”, hanno contribuito in modo significativo alla diffusione dell'alfabetizzazione e della cultura e alla creazione di moderne identità collettive e “comunità immaginate”. Presentando il carattere multiculturale e cosmopolita dell'eredità dei riformatori istriani, è stata sottolineata l'importanza della cooperazione progettuale internazionale nella ricerca del fenomeno della riforma in Istria e nella valorizzazione del comune patrimonio europeo.

Parole chiave: riforma protestante, Istria, Mattia Flacio Illirico, Mijo Mirković, capitalismo di stampa, comunità immaginate

UVOD

Nakon obilježavanja petstote obljetnice reformacije, koja je ovaj fenomen postavila u samo središte europskih historijskih istraživanja, temu reformacije u Istri aktualizirale su petstote godišnjice rođenja istarskih reformatora, znamenitog protestantskog teologa Matije Vlačića Ilirika (Labin, 1520.–Frankfurt na Majni, 1575.) i Stipana Konzula Istrijana (Buzet, 1521.–Željezno, 1579.), prvog prevoditelja *Novog zavjeta* na hrvatski jezik. Razdoblje reformacije, odnosno pet desetljeća između Lutherova izopćenja (1520./1521.) i onoga engleske kraljice Elizabete I. godine 1570. obilježile su ključne promjene, od kojih je najveću praktičnu ulogu imala uporaba pomičnog sloga, koji je omogućio jeftiniji tisak i time izazvao komunikacijsku revoluciju širokom distribucijom vijesti, učenih i vjerskih sadržaja te svekolikog propagandnog materijala. Kako ukazuje Marina Schumann (2017, 44), tiskana riječ preplavila je Europu i zauvijek izvela zainteresiranog pojedinca iz informacijske i misaone izolacije, a zahvaljujući transnacionalnom transferu reformacijskih tekstova i praksi (i djelovanju tiskare u Urachu), Biblija i nabožna literatura na narodnom jeziku i raznim pismima postale su dostupne i čitateljima s naših prostora.

Hrvatska reformacija (uključujući i stvaralaštvo istarskih protestanata) mogla bi se konceptualizirati kao egzemplarni fenomen ranonovovjekovnog kulturnog transfera i konfesionalne mobilnosti, jer se povijesno realizirala kao proces simboličke i materijalne razmjene i posredovanja strukturno i razvojno različitih etnokulturnih i vjerskih domena: njemačkoga centra s pripadnošću zapadnom kršćanstvu te slavenske periferije pod sve većim pritiskom osmanlijskih osvajanja, smatra Zrinka Blažević. Za razliku od razvijenijeg i bogatijeg njemačkog centra, hrvatske su povijesne zemlje kao vrsta kontaktne zone bile poprište brojnih etnoreligijskih migracija i kulturne hibridizacije u dugome povijesnom trajanju, što je utjecalo na razvoj transakcijskih identitetskih modela i praksi, procese transfera reformacijskih tekstova, diskursa, objekata i praksi između kulturnih zona, kao i specifične obrasce njihove selekcije, kreativne recepcije i adaptacije u hrvatskim zemljama. Kroz transnacionalnu mrežu europskih humanista, talijanske i njemačke protonacionalne ideologije, reformacija je, kao kulturni fenomen 16. stoljeća utjecala i na kreiranje modernih nacionalnih identiteta, iako to nije bio ni brz ni direktan proces. Uz historijsku imagologiju, koja omogućuje istraživanje konstrukcija, reprezentacija i upotreba modela konfesionalnog identiteta i alteriteta (Blažević, 2018, 48–60), ističe se velik potencijal inovativnih metodoloških pristupa komparativne impostacije, poput intermedijalnih studija,

teorije komunikacije i historijske imagologije u analizi kompleksnog međudjelovanja slika, diskursa, institucija, znanja i moći tokom „komunikacijske revolucije“ koja je obilježila pojavu „javne sfere“ tijekom konfesionalnog razdoblja.

Prema Blažević, kreativna fuzija teorije kulturnih transfera i historijske analize mreža mogla bi biti izuzetno korisna u elaboraciji književne proizvodnje Biblijskoga zavoda u Urachu, kao i u slučaju složene konfiguracije mreže njemačkih, slovenskih, ugarskih i hrvatskih reformatora koji su bili uključeni u ambiciozan i višedimenzionalan projekt evangelizacije čitave Jugoistočne Europe (Jambrek, 2013, 91–94). U širenju reformacije na istarsko-kranjsko-hrvatskom području, uz evangeličke tradicije iz tri centra: Wittenberga, Stuttgarta (Uracha) i Magdeburga, ključan utjecaj imali su vojvodstvo Württemberg i vojvoda Kristof Württembergški, koji su uvelike utjecali na djelovanje i usmjerenje reformatora okupljenih u Biblijskom zavodu u Urachu, posebno na izbor djela za prevođenje i tisak. Početkom 1555. u Urachu je usuglašena vizija i utvrđen strateški plan za prijevod i tisak Biblije i reformacijske literature na hrvatskom jeziku za širenje reformacije na jugoistok Europe, sve do Carigrada. Urašku tiskaru pokrenuo je i novčano podupirao zemaljski kapetan Štajerske i veliki župan varaždinski barun Hans (Ivan) Ungnad, u dvorcu Amandenhof, koji mu je darovao Vojvoda Kristof od Württemberga, u sklopu programa i vizije širenja reformacije prevođenjem i tiskanjem Biblije na slavenski jezik o čemu su, gotovo u isto vrijeme, promišljali Matija Vlačić Ilirik, Primož Trubar i Petar Pavao Vergerije ml. Poticaj za projekt prevođenja Biblije na slovenski i hrvatski jezik dao je 1555. Vergerije, za vrijeme susreta u Ulmu s Primožem Trubarom. Viziju evangelizacije i prosvjećivanja te pomoći kršćanima pod osmanskom vlašću, sve do Carigrada, u posvetama i predgovorima uraških izdanja često su ponavljali Trubar, Konzul i Dalmatin. Reformatori su deset godina (1555.–1565.) sustavno radili na ostvarenju vizije – evangelizacije jugoistočne Europe, prijevodu Biblije i reformatorskih spisa na hrvatski jezik, organiziranju tiskare te evangeličkih crkvenih općina prema württembergškom obredniku (Jambrek, 2013, 364). Strateški plan uspjeli su ostvariti tek djelomično, zbog prerane smrti Ivana Ungnada. U Biblijskom zavodu u Urachu tiskano je 40 djela, ukoliko im se pribroje dva djela fra Balda Lupetine i Senjaninovo *Razgovaranje*, raspolažemo s malom ali vrlo vrijednom knjižnicom od četrdeset i tri djela hrvatskih reformatora djelatnih na istarsko-kranjsko-hrvatskom području, ukazuje Stanko Jambrek u najkompletnijoj recentnoj sintezi o reformaciji u hrvatskim zemljama (Jambrek, 2013, 465). Izdanja su većinom prijevodi spisa vodećih europskih reformatora ili vjeroispovijesti, a izdavačkim planom okupljena su djela za opismenjavanje ili početnice, Sveto pismo, djela za

Slika 1: Dvorac Amandenhof u Urachu sa spomenikom Primožu Truboru, voditelju južnoslavenske tiskare (Foto: Nataša Urošević).

temeljnu pouku u vjeri djece i odraslih, temeljna teološka i vjeroispovjedna djela, zbirke propovijedi, djela za evangelizaciju i liturgijski priručnici. Za hrvatsku kulturnu povijest bitno je što je evangelički *Novi testament* objavljen 1562./63. prvi Novi zavjet tiskan na hrvatskom jeziku. U prevođenju Biblije u Biblijskom zavodu sudjelovalo je nekoliko prevodilaca, tako da je to i prvi tiskani prijevod Biblije na hrvatski jezik.

Ovu uzbudljivu epizodu hrvatske kulturne povijesti, na temelju korespondencije suradnika Uraške tiskare između 1561. i 1563., rekonstruirao je 1874. Ivan Kostrenčić i kasnije obradio Franjo Bučar u *Povijesti hrvatske protestantske književnosti za reformacije* (1910). S Franjom Fancevom Bučar je 1938. objavio i *Bibliografiju hrvatske protestantske književnosti za reformacije* (Bučar, 1938). Polemizirajući s Franjom Fancevom i nastavljajući istraživanja *reformacije među Hrvatima po Istri*, Bučarovim i Kostrenčićevim tragom, koristeći bogatu biografsku

građu (Preger, Ritter, Twesten itd.), Mijo Mirković (1898.–1963.) otkrio je hrvatskoj javnosti u monografiji *Flacius* 1938. Matiju Vlačića Ilirika. Nakon romansirane biografije *Matija Vlačić*, objavljene u Beogradu (Mirković, 1957), po kojoj je trebao biti snimljen film o Vlačiću, posvetio mu je i kapitalnu monografiju na 600 stranica – *Matija Vlačić Ilirik* (Zagreb, 1960.). U tom hibridnom djelu, na temelju iscrpnih istraživanja u austrijskim, njemačkim, švicarskim, francuskim i poljskim arhivima, ali i građe Sveučilišne knjižnice u Puli te podataka iz labinskih i dubrovačkih arhiva, istarski polihistor detaljno obrađuje Vlačićev život i djelo te aktivnosti istarskih (hrvatskih, slovenskih i talijanskih) protestanata, koji su znatno doprinijeli širenju pismenosti i kulture na narodnom jeziku, posebno u Istri kao specifičnom multikulturnom prostoru. Mirkovićeve interpretacije *Vlačićevih* koncepcija tvorbe zavičajnog identiteta aktualne su i danas. Usto, Mirković je Vlačiću atribuirao i prvi čakavski protestantski tekst *Razgovaranje*

meju Papistu i jednim Luteran iz 1555., „stampan v Padove Miseca Setembra M.D.L.V.“ te hrvatski katekizam u *Otročjoj bibliji*.¹ Mirkovićeve atribucija *Razgovaranja*, koju su potvrdili akademik Josip Bratulić (1976; 1987) i njemačka slavistica Beatrix Schmidt (1976), izazvala je zanimljivu raspravu koja do danas nije zaključena (Čupković, 2018). Stanko Jambrek i Alojz Jembrih objavili su 2005. pretisak *Razgovaranja*, omogućivši time novim generacijama istraživača nastavak istraživanja autorstva, jezika i funkcije ovog važnog teksta.

Mirkovićeve su istraživanja bila poticaj za više znanstvenih skupova Susreta na dragom kamenu posvećenih Vlačiću, prije svega labinskog 1970. pod nazivom *Značenje Matije Vlačića u kulturnoj revoluciji Europe i njegova važnost danas*. Flaciusom ostavštinom danas se najviše bavi međunarodni znanstveni skup u Labinu² (Miladinov, 2008; Dingel, Hund & Ilić, 2018), a njegovi koordinatori, Luka Ilić i Marina Schumann, autori su recentnih monografija, koje s teološkog (Ilić, 2014; 2021) odnosno historiografskog aspekta (Schumann, 2017), analiziraju Vlačićovo stvaralaštvo. Ključan doprinos jednog od najvećih znanstvenika, humanista i bibliofila svog vremena, koji je sudjelovao u razvoju sekularne političke teorije, crkvene politike, pa čak i engleske pripovijetke (Olson, 2010, 18) obradio je Oliver Olson, u izuzetno informativnoj monografiji, posvetivši mu i rad koji se bavi njegovim mogućim sudjelovanjem u aktivnostima Uraške tiskare (Olson, 2008). Uz akademika Josipa Bratulića, rad istarskih reformatora u egzilu, urašku baštinu i posebno djelatnost Stipana Konzula Istranina istraživao je sustavno Alojz Jembrih (2007).

Reformacijom u Istri bavio se Antonio Miculian (2006), koji daje pregled inkvizitorskih procesa na istarskom poluotoku od 1545. do 1764. protiv 161 Istrana (ponajviše iz Kopra, Pirana, Pule, Vodnjana i Labina) kao značajnih dokumentarnih vrela, dok je Maja Čutić Gorup istraživala širenje reformacije u Pazinskoj knežiji i stvaralaštvo istarskih glagoljaša (Čutić Gorup, 2015; 2019). Nakon nekoliko važnih projekata i konferencija te publikacija objavljenih povodom petstote obljetnice reformacije (Blažević, Jambrek & Štefanec, 2015; Marinović & Markešić, 2018), na pulskom sveučilištu 2020. i 2021. održani su skupovi posvećeni petstotim obljetnicama Vlačićeva i Konzulova rođenja, na kojima je ukazano na važnost međunarodne projektne suradnje u istraživanju fenomena reformacije u Istri (Urošević, 2022). U tom kontekstu, u ovom radu elaborira se aktualnost Mirkovićeve istraživanja Vlačićevog stvaralaštva i reformacijske

baštine Istre i Hrvatske. Kulturološkom analizom tri Mirkovićeve monografije posvećene Vlačiću, uz primjenu modela kulturne povijesti i socijalne povijesti medija, ukazano je da je tvorbu modernih kolektivnih identiteta i „zamišljenih zajednica“ omogućila pojava „tiskarskog kapitalizma“ i „tiskanih“ jezika, koji su već u doba reformacije postavili temelje za širenje nacionalne svijesti i stvaranje nacionalnih jezika i književnosti. Uz analizu Mirkovićeve interpretacije pojma domovine kod Vlačića, testirana je teza da je razdoblje protestantske reformacije ključno obilježilo razvoj hrvatske kulture i njenih autohtonih sastavnica, koje su postale prepoznatljivi elementi nacionalnog identiteta i zajedničke europske baštine, odnosno da su istarski protestantski pisci prvi u hrvatskoj kulturnoj povijesti radili na stvaranju jedinstvenog književnog jezika i jedinstvenog pravopisa ne samo za sve Hrvate, nego i za sve južne Slavene.

KOMUNIKACIJSKA REVOLUCIJA REFORMACIJE I TISKARSKOG KAPITALIZMA

Primjenom modela kulturne povijesti i socijalne povijesti medija moguće je i na istarskom primjeru pokazati kako je artikulaciju (rano)modernih kolektivnih identiteta i „zamišljenih zajednica“ kroz pripovijesti omogućila pojava „tiskarskog kapitalizma“ i „tiskanih“ jezika, koji su u doba reformacije postavili temelje za širenje nacionalne svijesti i stvaranje nacionalnih jezika i književnosti. Ranonovovjekovno razdoblje, koje je trajalo od „tiskarske revolucije“ do Francuske i industrijske revolucije (Briggs & Burke, 2011, 23), kao „doba inkubacije moderne“ (Schulze, 2016, 11), započelo je s reformacijom, koja je kao komunikacijska revolucija promijenila religijsku, kulturnu, političku i gospodarsku sliku Europe, afirmirajući pismenost i tiskarsko umijeće (Jambrek, 2013, 237).

Velik doprinos reformaciji dali su humanisti kritičkim izdanjima Biblije i crkvenih otaca, koja su doživjela brojna izdanja zahvaljujući uporabi tiskarskog stroja. Bili su vrlo kritični prema velikom dijelu crkvenog života tog doba. Erazmo Roterdamski svojom je knjigom *Pohvala ludosti* ismijavao zloporabe u Crkvi, zgražao se nad praznovjerjem pučke pobožnosti te pozivao na povratak jednostavnoj i čistoj vjeri evanđelja. Njegov prijevod Novog zavjeta s grčkog izvornika na latinski iz 1516. postao je najznačajnije i najutjecajnije izdanje Novoga zavjeta na latinskom jeziku početkom 16. stoljeća, koje je i Luther koristio kao temeljni tekst za prijevod Novog zavjeta na njemački, a u njemu je našao i osnovu za izravan napad na praksu prodaje i podjele oproštajnica (Jambrek, 2013, 26).

1 Takvu atribuciju potvrđuju i recentni njemački izvori (prim. Koschmal & Unger-Fischer, 2014).

2 Povodom 500. obljetnice rođenja Vlačić je dobio i vrlo informativnu web-stranicu <https://flacius.info/>.

Slika 2: Matija Vlačić Ilirik u pulskoj Sveučilišnoj knjižnici – rad kipara Mate Čvrljka (Foto: Nataša Urošević).

Svojevrsnu komunikacijsku revoluciju koju je izazvala simbioza reformacije i tiska obradili su Briggs i Burke u *Socijalnoj povijesti medija* (2011). Nacija je moderna pojava, ukazuje Benedict Anderson, naglašavajući ulogu "tiskarskog" kapitalizma u širenju i jačanju nacionalnih programa. Zamišljanje nacija i buđenje nacionalizma u 18. stoljeću rezultat je jačanja modernističke prosvjetiteljske paradigme i slabljenja religijskog vjerovanja, svjetovni pokušaj nove građanske klase da sudbinu pretvori u kontinuitet i da slučaju da smisao, ukratko da kolektivnom identitetu stvori novi ideološki okvir (Anderson, 1990). Kultura, književnost i jezik pritom funkcioniraju kao temeljni identifikacijski mehanizmi potrebni za stvaranje i održavanje sociokulturne kohezije u grupi ljudi čija se većina pripadnika nikada neće međusobno niti vidjeti, a kamoli upoznati. Takva homogenizacijska funkcija književnosti pridaje ulogu sredstva za ispisivanje nekog kolektivnog identiteta u društvenu stvarnost i ujedno definiranja kulturne i političke granice prema susjednoj zajednici koja se iz nekih razloga želi percipirati kao različita. Ekonomičnost i masovnost velike su prednosti književnosti u funkciji posredovanja ideologije zajedništva. Jezik koji, kao i nacionalni identitet, funkcionira kao specifičan simbolički znakovni sustav, jedno je od osnovnih sredstava nacionalne homogenizacije, naročito ukoliko je nacionalni korpus teritorijalno razjedinjen, te vjerski i etnički nehomogen (Škiljan, 2002, 147). Određivanje idioma koji će grupa nacionalnih ideologa („socio-semiotičkih poduzetnika“) standardizacijom pokušati uzdignuti na razinu nacionalnoga jezika pritom je prije svega politički postupak (Šabić, 2004, 61).

Začetke nacionalne svijesti Anderson traži u razvoju tiska kao „robe široke potrošnje“. Tek tada su naime zajednice „horizontalnog svjetovnog“ tipa, „poprečnog u odnosu na vrijeme“ postale moguće. Kao jedan od ranijih oblika kapitalističkog poduzetništva, nakladništvo, koje je cvalo širom Europe u razdoblju od 1500. do 1550., već je tada iskusilo svu nesmirenost potrage kapitalizma za tržištem. Bila je to velika industrija pod kontrolom imućnih kapitalista, knjižare su u prvom redu bile zainteresirane za stvaranje profita i za prodaju, pa su ponajprije tražile ona djela koja bi zanimala što veći broj njihovih suvremenika. Nakon što se zasitio uzak sloj poznavatelja latinskog, koji su činili prvo elitno tržište pismene Europe, „prema logici kapitalizma“, nakladnici su se okrenuli ogromnom potencijalnom tržištu jednojezičnih masa. Bio je to začetak književnosti na narodnim jezicima. Daljnji poticaj revolucionarnom proboju vernakulara pod utjecajem kapitalizma dala je reformacija, koja istovremeno velik dio uspjeha duguje upravo tiskarskom kapitalizmu. Izum tiskarskog stroja omogućio

je širenje protestantskih ideja. Prije pet stoljeća u Europi se dakle stvara, prvi put, pravo masovno čitateljstvo i popularna književnost na dohvat svakome, a Luther je postao prvi autor bestselera. Tako je započeo vjerski propagandni rat kolosalnih razmjera, a savez protestantizma i tiskarskog kapitalizma, koristeći jeftina popularna izdanja, brzo stvara novu, široku čitalačku publiku, ponajviše među trgovcima i ženama, ujedno ih pridobivajući i za svoje političko-vjerske ciljeve (Anderson, 1990, 42–45).

Udruženi, reformacija i tiskarski kapitalizam ozbiljno su ugrozili dotad premoćni latinski te doveli do širenja nacionalnih jezika i stvaranja zamišljenih nacionalnih zajednica: „Ono što je u pozitivnom smislu omogućilo zamišljanje novih zajednica bila je dijelom nehotična, ali burna interakcija između sistema proizvodnje i proizvodnih odnosa (kapitalizma), tehnologije komunikacija (tiska) te neumitne raznovrsnosti ljudskih jezika“ (Anderson, 1990, 47). Posljedice širenja pismenosti i njenog sve dubljeg prodora u svakodnevni život bile su mnogobrojne i mnogovrsne, uključujući razvoj kritičkog, privatnog i kreativnog čitanja. Sve učestalija upotreba narodnih jezika u literarne svrhe išla je ukorak s njihovom standardizacijom i kodifikacijom, procesima potpomognutima tiskom (Briggs & Burke, 2011, 40).

Prije pojave tiska u Evropi, i ostatku svijeta, raznovrsnost govornih jezika bila je ogromna, „tako ogromna da bi se kapitalizam bio slabo razvio da je kojim slučajem pokušao iskoristiti potencijalno tržište svakog pojedinog govornog jezika. Međutim, ti su se različiti govori u određenim granicama mogli okupiti u mnogo manji broj tiskarskih jezika“, ukazuje Anderson (1990, 47). Upravo je kapitalizam najviše pridonio okupljanju srodnih jezika i kultura, stvorivši mehanički reproducirane tiskane jezike koji su se zatim mogli širiti tržištem. Dostupnost i masovno širenje knjiga, pamfleta i časopisa te učestalnost javnih polemika pridonijeli su usponu kritičkog mišljenja i javnog mnijenja, omogućivši prvi veći ideološki sukob u kojem je tiskana građa imala vodeću ulogu (Briggs & Burke, 2011, 78).

Tiskani su jezici postavili temelje nacionalne svijesti na tri načina: stvorili su unificirana polja razmjena i komunikacija ispod latinskog, a iznad vernakulara, a govornici velikog broja različitih vernakulara, koji bi se u razgovoru teško razumjeli, dobili su priliku razumjeti jedni druge putem tiska i papira, sačinjavajući tako zametak nacionalno zamišljene zajednice. Tiskarski je kapitalizam učvrstio jezik, što je pridonijelo stvaranju predodžbe drevnosti i jačanju subjektivnog poimanja nacije. Zaključno, tiskarski je kapitalizam stvorio službene „jezike vlasti“, koji su se s vremenom pretvorili u standard, na račun hendikepiranih dijalekata koji

nisu dobili tiskanu varijantu. Anderson zaključuje: „stjecaj kapitalizma, tiskarske tehnologije i neumitne raznovrsnosti ljudskog jezika omogućio je stvaranje novog oblika zamišljene zajednice, koja je svojom osnovnom morfologijom postavila scenu za suvremenu naciju“ (Anderson, 1990, 48–49).

Uočivši primjenjivost Andersonovog modela na hrvatsku kulturnu povijest, u radu se prate procesi zamišljanja nacije na istarskom i širem hrvatskom prostoru. Mirkovićeva monografska „trilogija“, slično Andersonu, kroz raskošnu kulturnu panoramu nudi model suvremene reinterpretacije hrvatske kulturne povijesti u širem europskom kontekstu. Analizom Mirkovićevih monografija posvećenih Vlačiću, uz primjenu modela kulturne povijesti i društvene povijesti medija, ukazat će se da je tvorbu modernih kolektivnih identiteta i „zamišljenih zajednica“ i na našem prostoru omogućila pojava tiska i „tiskanih“ jezika, koji su već u doba reformacije postavili temelje za širenje nacionalne svijesti i stvaranje nacionalnih jezika i književnosti. Prvi hrvatski „tiskarski jezik“ bila je istarsko-primorska i dalmatinska čakavština s primjesama štokavštine, jer su hrvatski protestanti željeli da im jezik bude dostupan što širem krugu, tražeći u isto vrijeme osnovu za formiranje zajedničkog, općeslavenskog književnog jezika. Knjige su tiskali glagoljicom, ćirilicom i latinicom, a u poslu su sudjelovali istarski svećenici glagoljaši kao prevoditelji, redaktori i korektori.

HISTORIOGRAFSKA PRIPOVIJEST O MATIJI VLAČIĆU

Mirkovićevu prvu monografiju *Flacius* iz 1938., koju dio kritike, prvenstveno zbog širine zahvata i minuciozne analize, s pravom smatra najboljim Mirkovićevim proznim djelom (Prosperov Novak, 2003, 361), možemo usporediti i s Andersonovim modelom, kao priču o zamišljanju hrvatske nacije, odnosno pripovijest koja nastoji povezati hrvatski mikrokozmos s europskim makrokozmosom. Naime, i Mirković, smještajući Vlačića u povijesni kontekst, spajanjem kulturno-povijesne s ekonomskom analizom povezuje procese stvaranja moderne Europe s pojavom tiska i kapitalizma (odnosno „tiskarskog kapitalizma“) koji je omogućio okupljanje srodnih jezika i kultura, te komunikaciju „ispod latinskog a iznad vernakulara“, stvarajući zametke nacionalno zamišljenih zajednica. Kulturno-povijesnu analizu u *Flaciusu* iz 1938. Mirković započinje upravo tim ključnim razdobljem, ukazujući da je otkriće tiska i novih kontinenata koje je stvorilo akumulaciju bogatstva u europskim gradovima omogućilo jačanje građanstva i novih kapitalističkih odnosa, oslobađanje od feudalnih veza i crkvenih dogmi te stvaranje nove duhovne konstelacije koja je,

nakon humanizma i renesanse na jugu, dovela do razvoja reformacije u sjevernim zemljama: „Granicu između zapadno-europskoga srednjega i novoga vijeka čine puščani prah i stalna plaćenička vojska, mašina za proizvodnju papira i pokretna slova koja se mogu slagati i sa njima štampati, otkrića novih kontinenata i novih putova po oceanima, nagomilavanje bogatstva u gradovima koje se počinje pretvarati u veći trgovački i početni industrijski kapital i povećavanje gradskoga stanovništva, prelaz od malih gradskih autonomija na centralistički upravljane veće teritorijalne države, prenos središta historijskog zbivanja sa Sredozemnog mora na unutrašnju kontinentalnu Evropu i na Atlantski ocean, početak prelaza iz naturalne u novčanu privredu i oslobođenje duha čovjekovog od višestoljetne skučenosti i okamenjelosti (Mirković, 1938, 25).

Različiti uvjeti razvoja zemalja Istočne i Zapadne Europe doveli su do kasnijih znatnih razlika u stupnju razvijenosti, ukazuje autor. Dok je zapadna Europa zaposlena u stvaranju bogatstva i nove kulture što dolazi s tim bogatstvom, na ekspanziji u nove prekomorske zemlje, mala još preostala Hrvatska brani svaki grad, svaku utvrdu i svaku stopu zemlje od Turaka:

„Vlačićev život (1520–1575) pada u u ono burno vrijeme kad je zapadna Evropa krenula da osvoji i podijeli zemaljsku kuglu, a istočna je u najvećoj mjeri u strahu i nesigurnosti, ugrožena napadima Turaka i sva još u svakodnevnoj obrani od njih“ (Mirković, 1938, 26). I dok se u europskim gradovima stvara nova građanska klasa, kojoj srebro i zlato koje pristiže iz kolonija omogućava nove investicije, a razvoj znanosti na prvim europskim sveučilištima stvara sve jasniju granicu između vjerovanja i znanstvene spoznaje, omogućavajući razvoj kritičkog mišljenja i individualizma, dok se budi na svima stranama osjećanje pripadnosti narodu i njegovanje narodnog jezika, „pritisnuti sa svih strana, hrvatski feudalci i hrvatski narod gube zajedno poziciju za pozicijom prema Talijanima, Nijemcima, Madžarima, Turcima“ (Mirković, 1938, 26). Zbog toga mogu malo sudjelovati u gospodarskom i kulturnom stvaranju Zapada, gdje je upravo reformacija doprinijela formiranju religiozne etike naroda, izgradnji znanosti, tehnike, komercijalnog duha poduzetništva, individualističkog osjećanja i osjećanja odgovornosti za vlastiti život i rad, saznajemo u drugom poglavlju *Hrvatski mikrokozam*, u kojem je 55 godina Vlačićeva života kontekstualizirano u dramatični okvir osmanlijskih osvajanja. Njemački gradovi, s očuvanim autonomijama, razvijenim obrtima i trgovinom, počecima bankarstva i industrije, novim sveučilištima i tiskarama, predstavljaju, s druge strane, perspektivnu sredinu stabilnog rasta, u koju devetnaestogodišnji Matija

Vlačić stiže „sa istarskog kamena i žute mršave labinske ilovače, ostavivši za sobom zauvijek sunčanu lijepu Italiju, ostavivši po strani krvava hrvatska zbivanja...” (Mirković, 1938, 51). U narednim poglavljima (*Vlačićeva životna sudbina*, *Vlačićevo djelo*, *Vlačićev karakter*) Vlačićev se životni put i borba za opstanak reformacije (borba protiv Interima, povijesni radovi, teološki radovi, Vlačićeva filozofija) analiziraju paralelno s razvojem hrvatske kulture i pismenosti u širem europskom i svjetskom kontekstu. Mirkoviću je pritom bilo bitno dokazati da je Vlačić bio Hrvat i po porijeklu i po svojem osjećaju (Mirković, 1938, 147–148).

U zaključnom poglavlju *O protestantizmu, posebno hrvatskom*, Mirković se bavi poviješću reformacije i crkvenim raskolom, ukazujući da univerzalnosti katoličke crkve nestaje kad počinju promjene u gospodarskim odnosima, odnosno „kad su Fuggeri u Augsburgu postali bogatiji od fiorentinskih Medicija“, „kad su engleski, holandski, njemački, francuski, češki gradovi počeli da bivaju bogatiji od talijanskih, kad centar svijeta više nije Sredozemno more, nego Atlantski ocean“... kad je u unutrašnjosti Evrope nastao brojna građanski stalež, slobodan, imućan, samosvjestan, kad su se osilili teritorijalni gospodari, univerzalizam rimske crkve, njena svjetovna i crkvena svemoć i univerzalizam katoličke kulture više nije bilo tako lako održati (Mirković, 1938, 180). Iako je sama Italija prva napuštala latinski jezik (pa tako i Dante, Vlačićev svjedok istine, na prijelomu 13. i 14. stoljeća piše narodnim, živim talijanskim jezikom), univerzalnost kulture kidali su, više nego jezik, posebni politički i ekonomski interesi na jednoj strani te nove društvene prilike i potreba stvaranja novih ideala na drugoj.

Mirković ukazuje da je reformacija omogućila oslobođenje individualnih snaga čovjeka:

Rasputavanje ličnosti i sloboda ličnosti, jednakost ljudi po prirodnom pravu, stvaraju na zapadu grandiozne historijske tvorevine: novo građansko društvo, individualističku privredu sa sistemom konkurencije, sistematsku nauku, kakvu povijest nije do tada poznavala, specijalizaciju, prosvjećenje masa, bogatstvo i visoki životni standard masa, ali kao posljedicu svega toga, ipak, kaotične prilike u proizvodnji, nevjeru masa, društvene suprotnosti, klasnu podjelu i klasne borbe. Relativizam i pragmatizam u vjerskim stvarima, velike mogućnosti napretka nauke i materijalne kulture, stvorili su vjeru u neprestani napredak privrede, društva, znanja i kulture... Kršćanska etika je postala poslovna etika kapitalističke klase. (Mirković, 1938, 186–187)

Na samom kraju monografije, na temelju korespondencije suradnika uraške tiskare, Mirković analizira odnose hrvatskih, slovenskih, talijanskih i njemačkih protestanata, ukazujući na razloge koji su Vlačića spriječili da aktivnije sudjeluje u radu Uraške tiskare (Mirković, 1938, 208–209). Zaključuje, slažući se s Matijom Murkom, da je reformacija imala važnu ulogu u povijesti kulture i književnosti na narodnom jeziku: „Ono što je od hrvatskog protestantizma ostalo, ipak je od zamašnog kulturnog značaja. Hrvatski protestanti počeli su da izdaju knjige na narodnom jeziku. Taj je jezik bio istarsko-primorska čakavština sa primjesama štokavštine. Ali su oni u isto vrijeme tražili i osnovu za formiranje jednog književnog jezika“. Reformacija je imala ulogu jačanja nacionalne svijesti, vjere i sebe i samopouzdanja: „Bilo je bitno da li će Hrvati usvojiti naprednije suvremene idejne pravce, koji u svijetu vladaju, i od njih stvoriti sastavne elemente svoje kulture. Sve je zavisilo od toga i tada“ (Mirković, 1938, 211–213).

FLACIUS KAO METAFORA EUROPSKE KULTURNE REVOLUCIJE

U *Flaciusu* iz 1938. Mirković posebno ističe značaj reformacijskog pokreta (kao prethodnika ilirizma) u buđenju nacionalne svijesti i afirmiranju narodnog jezika u književnosti, te općenito u procesu nacionalne i kulturne afirmacije u širim europskim okvirima. Slaže se s Fancevom da „u hrvatskoj književnosti ima malo protestantskih tradicija“, ukazujući da je pokret u Hrvatskoj bio unaprijed osuđen na duhovno-povijesni i socijalno-politički neuspjeh, ne samo zbog protureformacije, koja je „spaljivanjem knjiga, fizičkim mučenjem, prijetnjama“ (Mirković, 1938, 197) uspjela iskorijeniti reformaciju u Hrvatskoj, već i zato što je:

u hrvatskom protestantskom pokretu bilo premalo jedinstva, premalo plana, premalo originalnog duha i samostalnosti. Središta protestantskih akcija u narodu bila su malena, raspršena, provincijska i međusobno nepovezana: Istra, sjeverno hrvatsko priobalno područje, Karlovac, Međimurje. Historijske prilike bile su nepovoljne. I kod toga prevodioci su subalterni popovi glagoljaši, najveća sirotinja s dobrom voljom koja je veća od njihovog znanja i moći. (Mirković, 1938, 212)

Treba istaknuti da moderna hrvatska recepcija Vlačića ima korijene u istraživanjima hrvatske protestantske književnosti, koja su se intenzivirala nacionalno-ideološkim impulsima hrvatskog nacionalnog preporoda. Mirković u predgovoru prvom

izdanju monografije *Flacius* iz 1938. ističe: „Od ilirizma... do danas, u ovih sto godina, bilo je dosta vremena da se među nama oživi Vlačićev lik i da uskrsne njegova misao“, pojašnjavajući da je:

od prvih gimnazijskih dana na narodno ugroženom istarskom tlu u Vlačiću vidio daleko usamljeno svjetlo u našim kulturnim naporima i kristalno čist lik, prkosan, jak, neukrotiv, najljepši lik što ga je Istra mogla dati. U Vlačiću kao da su utjelovljene najbolje i najjače osobine našega naroda u Istri: radinost do iscrpljenja, odanost stvari, vjernost ideji. (Mirković, 1938, VIII–IX)

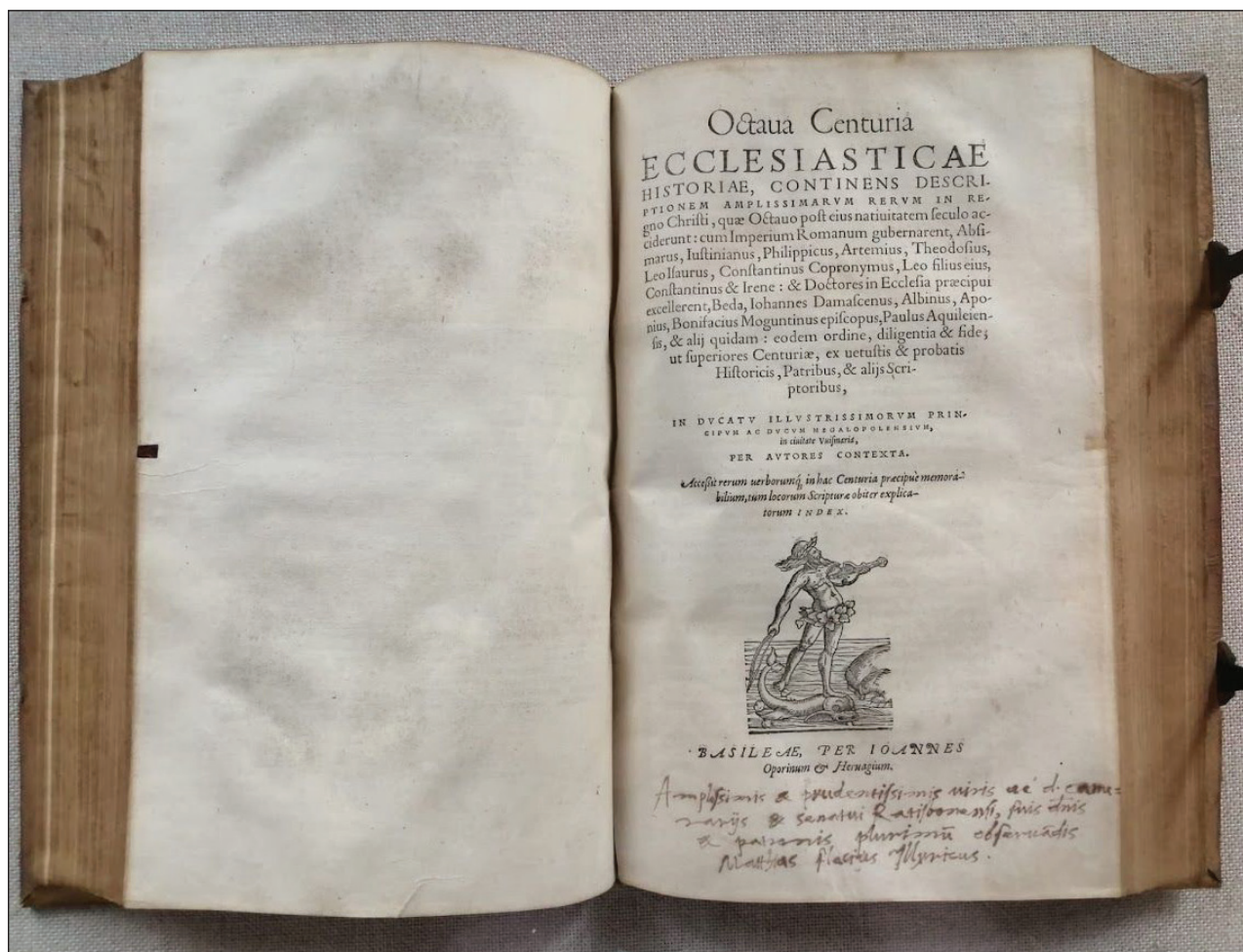
Prvu monografiju posvećenu Matiji Vlačiću pod naslovom *Flacius* Mirković je objavio 1938. u Zagrebu, nakon prvih ozbiljnijih istraživanja, koje je podupirao i Krleža, naručivši za časopis „Danas“ 1933. godine prilog o Vlačiću. Krleža je pročitao i tekst *Flaciusa*, i pomogao da on bude tiskan. Osim kao doprinos povijesti reformacije u Hrvatskoj, možemo ju čitati i kao metaforu kulturne reforme, odnosno kao pokušaj reinterpretacije hrvatske kulturne povijesti s lijevih, antifašističkih pozicija. Kako ukazuje i Josip Bratulić, uoči Drugog svjetskoga rata naša je lijevo orijentirana inteligencija u protestantizmu gledala ideološko suprostavljanje fašizmu (Bratulić, 1980, 11).

Prema Franji Zenku, ideološka motivacija Mirkovićeve bavljenja Vlačićem najjasnije se očituje upravo u predgovoru *Flaciusu*, u kojem autor tadašnju situaciju Hrvatske opisuje kao da se zemlja ponovo nalazi pred izborom da se odluči za reformaciju ili protureformaciju, a na koju ju prisiljava „izuzetno nepovoljna međunarodna srednjoeuropska konstelacija“. Ovdje protureformacija predstavlja zapravo metaforu totalitarnih režima i međunarodne reakcije uperene protiv cjelokupnog bloka progresivnih političkih društvenih i kulturnih snaga. U tom je novom kontekstu hrvatski protestantizam, odnosno njegov glavni lik i simbol Vlačić, funkcionirao kao metafora kulturnog revolucionarstva koje je neposredno prije izbijanja Drugog svjetskog rata trebalo steći priznanje kao retrospektivno nanovo otkriveno karakteristično svojstvo cjelokupne hrvatske duhovne povijesti, ali i kao dalekovidni uvid u vezi sa socijalnom, političkom i kulturnom ideologijom hrvatskih lijevo orijentiranih liberala i marksista okupljenih u krugu oko Krleže, sa čijeg se stajališta, po Mirkovićevu mišljenju, cjelokupna hrvatska književnost, kultura i hrvatska politika, programatski trebala (re)interpretirati (Zenko, 1991).

Istraživanje povijesti protestantske književnosti i posebno uloge Vlačićeva djela početkom i naročito tridesetih godina 20. stoljeća poprimilo je ideološko obilježje: dio javnosti smatrao je da ta nastojanja

ugrožavaju tradicionalno, tj. katolički intonirano tumačenje cjelokupne hrvatske duhovne povijesti. S druge strane, lijevo-liberalno i marksistički orijentirani intelektualci poduzimali su radikalne interpretacije hrvatske povijesti književnosti, kulturne i duhovne povijesti, pri čemu je, pored hrvatske glagoljaške književnosti i bosanskih bogumila hrvatski protestantizam trebao predstavljati jedan od glavnih oslonaca novog samorazumijevanja cjelokupne hrvatske kulture i duhovne povijesti (Zenko, 1991, 913). Među hrvatskim povjesničarima književnosti i kulture, Mirkovićem suvremenici, postojala su proturječna tumačenja značenja, važnosti i utjecaja protestantizma na duhovni život i kulturni napredak Hrvata. Franjo Bučar tako ukazuje da se, usprkos „prerevnoj inkviziciji“ koja je „iskorijenila reformaciju iz svijetu mletačkih zemalja po Istri i ondje, gdje je imala crkvenu jurisdikciju, te je bez dvojbe pazila i na importovanje hrvatskih glagolskih protestantskih knjiga, kojima se nastojalo iz susjedne Kranjske i Hrvatske širiti reformaciju po Istri“, na tom području razvila značajna protestantska glagoljaška književnost koja je znatno utjecala na razvoj hrvatske književnosti, posebno one crkvene. Ipak, zbog velikog pritiska protureformacije, „niti jedno stoljeće nije se održalo reformacija u Istri“ i na taj način „nestalo je i novosvjetskog književnog pokreta među tamošnjim glagolašima Hrvatima...“ (Bučar, 1918, 7–26). Franjo Fancev je, s druge strane, smatrao da su važnost i utjecaj protestantizma u kulturnoj povijesti Hrvata precijenjeni (Fancev, 1938, 2). Suvremeni istraživači, među njima i Josip Bratulić, ističu da je protestantizam „bez svake sumnje imao odjeka kod nas, posebice u krajevima koji su bili pod jačim njemačkim upravno-političkim i društvenim utjecajem (Slovenija, Istra, Vojna granica), a i u krajevima pod vlašću Venecije koja se kolebala između protestantizma i katolicizma“ (Bratulić, 1980).

U poslijeratnom razdoblju Mirković je svoja istraživanja produbio i nastavio uz pokroviteljstvo Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, rezultat čega je i kapitalna monografija od 600 stranica. Nakon etabliranja „znanstvenog socijalizma“ marksističke provenijencije, koji se uvriježio kao novi svjetovni interpretacijski horizont, Vlačićev „protestantski duh“ objašnjava se na geografsko-politički, antropološki, sociološko-politički, regionalno i nacionalno duhovno-povijesni, dakle „multikauzalno-naturalistički način i to u suprotnosti spram uobičajenog teološkog tumačenja“, smatra Zenko (1991, 914). Zahvaljujući uvelike upravo Mirkovićevim istraživanjima, znameniti Labinjan, utjecajni teolog, filolog, filozof i crkveni povjesničar koji je svojim obimnim i pionirskim djelom zadužio njemačku i europsku kulturnu povijest, danas se smatra zaslužnim za opstanak Lutherove reforme

Slika 3: U Državnoj knjižnici u Regensburgu čuvaju se Centurije s Vlačićevom posvetom (Foto: Nataša Urošević).

(Olson, 2010), ali i postavljanje temelja suvremenoj hermeneutici, lingvistici i strukturalizmu (Filipović, 1971) te osmišljavanje prve moderne međunarodne znanstveno-istraživačke mreže kroz projekt *Magdeburških centurija*.

Osim želje da selekcionira i artikulira autentičan doprinos istarske kulturne povijesti naprednim humanističkim pokretima u europskoj i hrvatskoj kulturi, Mirković svojom monografijom o Vlačiću prije svega želi približiti Istru Hrvatskoj, i Hrvatsku Istri:

Pisac je više od četvrt stoljeća tragao za stopama Matije Vlačića, uživljavao se u njegove misli i njegove borbe, proučavao je njegove latinske tekstove, tražio u njima ono što je lično Vlačićovo, hrvatsko i jugoslavensko, napredno i savremeno ne samo zbog historijskog značaja Vlačićeve ličnosti, borbe i naučnih rezultata, nego i poradi toga što je čitavog života osjećao Matiju Vlačića kao svoga. (Mirković, 1960, XIII–XIX)

POJAM DOMOVINE

U trećoj, najopsežnijoj monografiji, koja je i njegovo životno djelo, Mirković je primijenio „historijsko načelo i historijsku perspektivu“, u namjeri da Vlačića prikaže kao historiografa te da „pronađe, istraži, obradi i prikaže ono što je suvremeno, korisno i upotrebljivo, blisko suvremenim pokoljenjima, što je bilo na liniji napretka i razvitka i što je unapređivalo znanstvenu spoznaju“ (Mirković, 1960, XV). Na gotovo 600 stranica, s priložima i obimnom znanstvenom aparaturom, Mirković je obradio Vlačićev život, njegovo bogato i raznoliko djelo, te posebno njegov odnos prema domovini, uključivši i projekte pokušaja otvaranja sveučilišta za južne Slavene, Čehe i Talijane u Regensburgu i Celovcu (Klagenfurtu). U nastavku će se, elaboracijom Mirkovićevih interpretacija pojma domovine kod Vlačića, prodiskutirati proces artikulacije ranomodernih identiteta i pripadnosti.

Prvi dio monografije *Matija Vlačić Ilirik* (1960), *Život, obrađuje Djetinjstvo, mladost i prve škole* (1520.–1539.) u Labinu i Veneciji, s naglaskom na Vlačićevo humanističko obrazovanje (Mirković, 1960, 26–31); *Studije na Sveučilištu* (1539.–1544.) u Baselu i dolazak u Wittenberg te susret s Luthermom. *Prva sveučilišna profesura* (1544.–1549.) u Wittenbergu, odnosi s Melanchthonom nakon Lutherove smrti i odlazak iz Wittenberga nakon interima; *Borba i uspon u Magdeburgu* (1549.–1557.) kao vrhunac karijere i idejna pobjeda; *Druga sveučilišna profesura* (Jena, 1557.–1561.) kao najtragičnije razdoblje Vlačićeva života obilježeno polemikama i disputacijama; *Djelatnost i sudari u Regensburgu* (1562.–1566.), uključujući rad na najvećem djelu, sistematskom enciklopedijskom *Ključu svetog pisma* objavljenog u dva velika dijela 1567. kod Oporina u Baselu; *Borbe i stradanja u Strasbourgu* (1567.–1573.), uključujući zaoštavanje spora o istočnom grijehu i rad na *Glosama*, posljednjem Vlačićevom velikom djelu te *Smrt prognanika* (1575.) u Frankfurtu na Majni.

U prvom dijelu *Život* prikazuje Vlačićev životni put, ali i njegov osjećaj pripadnosti zavičaju i rodnom gradu, nastojeći na temelju arhivske građe osvijetliti Vlačićevo porijeklo, labinsku sredinu, obiteljske prilike, školovanje i formiranje njegove ličnosti u Labinu i Veneciji prije odlaska u Njemačku. Ukazuje pritom da je Vlačićev intelektualni profil posebno obilježila pripadnost mediteranskom kulturnom krugu. Slikama primorskog i jadranskog krajolika, simbolima punih jedara i ribarskih svijeca artikuliraju se kulturološke specifičnosti zavičajnog i mediteranskog identiteta. Karakteristični su opisi Mirkoviću poznatog primorskog krajolika, slike svakodnevnog života, te simbolika punih jedara i svjetla u mraku (koje Vlačić spominje u *De voce et re fidei* i *Ključu svetog pisma*):

Sa Fortice i ispred Kaštela pružao se vidik na široki Kvarner i na Cres, na brodove, što su na Kvarneru plovili, široko razapetih i punih jedara. Na brodovima su bili kapetani i mornari, što su znali za smjer, kojim brod plovi, što su vladali morem i umijećem jedrenja. To 'jedrenje punim jedrima' ostat će Matiji Vlačiću jedan od dubokih doživljaja, divna estetska slika i najviše simbolična vizija. On će tu sliku i usporedbu upotrebljavati u muževnom životu i u književnom radu tamo, gdje bude htio izraziti ono, što čovjek može najviše da postigne u životu, da jedri punim jedrima, vjerujući u sigurnost stvari, za koju radi i živi vjerujući u sigurnost puta kojim ide. Noću iz Labina i iz mraka, mogle su se gledati ribarske vatre, što su gorjele na rešetkama ispred pramca čamaca iznad

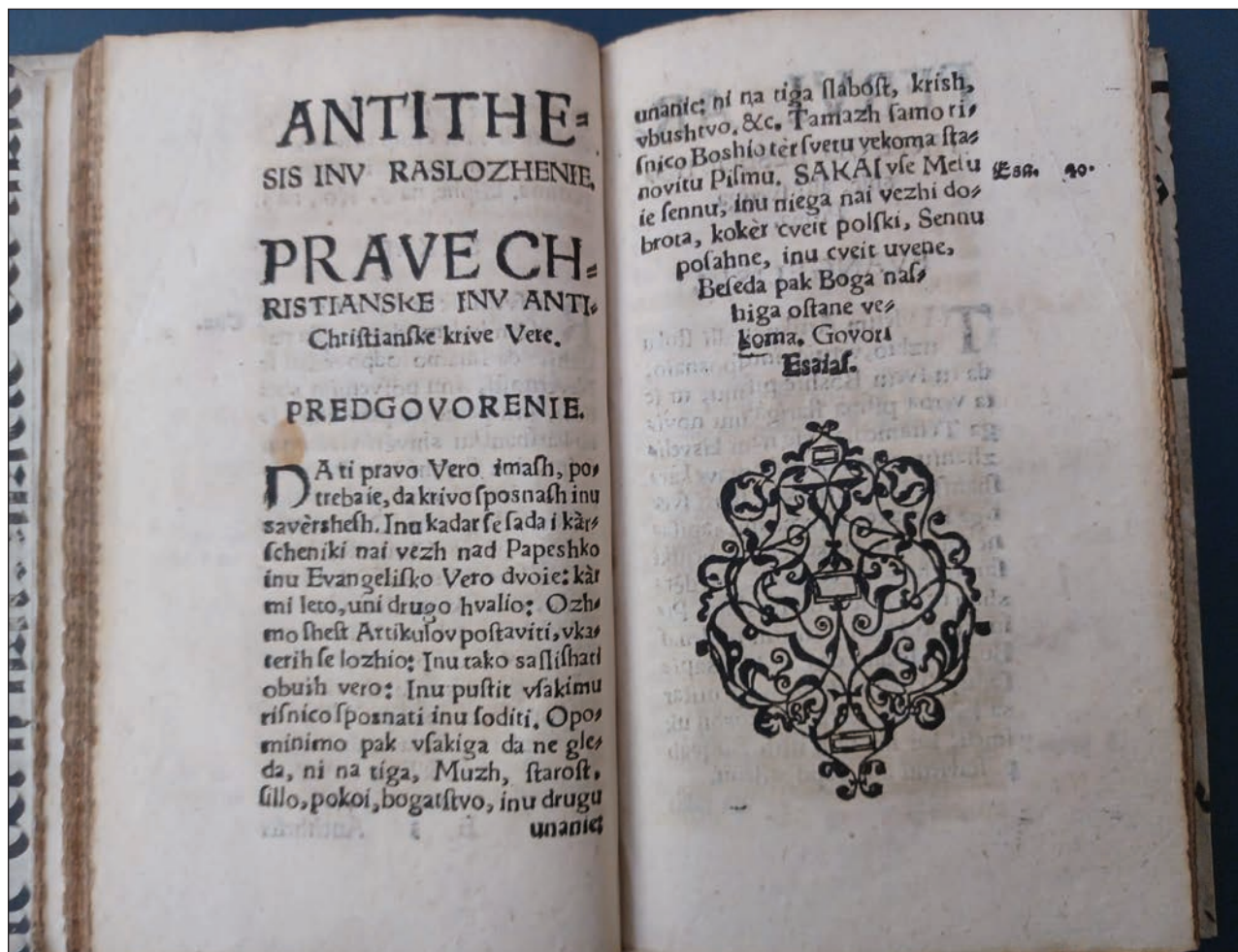
mora...Te udaljene vatre na moru javljale su se sad kao one sitne svjetiljčice ljudskog razuma na pučini nedokučivih strasti, sad kao slike ljudske stvaralačke snage, ljudskog rada i ljudskog napora, ljudske kulture ili naprosto prisustva ljudi, sad kao simboli nade... (Mirković, 1960, 16)

Elemente primorskog i mediteranskog krajolika, ponovo na simboličnoj razini, uspoređuje s biblijskim motivima: „Više nego igdje drugdje mogao je baš u Labinu i na Labinštini osjetiti i spoznati, da u životu stvara sve pozitivne rezultate samo pošten i uporan rad, koji savladuje sve. Lijepo je, kaže se u Pismu, doći u Vinograd gospodnji, spavati pod svojom smokvom i pod svojom lozom na otvorenom i u prirodi za toplih mediteranskih noći, punih mirisa i glasova. On je baš te slike iz Pisma zahvatio, ponavljao i isticao, jer su to bile ne samo palestinske, nego i labinske slike“ (Mirković, 1960, 17). Na više se mjesta ukazuje na Vlačićevo uspoređivanje biblijskih motiva (odnosno života u Palestini) s načinom života i privređivanja u Istri, od prehrane i uzgoja pojedinih kultura, do sličnosti poljoprivrednih zanimanja na Mediteranu. Upravo je kao Mediteranac Vlačić mogao shvatiti prilike u Palestini, što mu je uvelike pomoglo u teološkim raspravama. Detaljno se opisuje i karakter čakavaca labinskog kraja (i nekih Vlačića posebno) koji su tvrdoglavi, imaju fiksne ideje o ispravnosti svoga gledišta i radije propadaju i umiru, nego što od njih odstupaju:

I još jednu sliku ponio je Vlačić sa sobom iz Labinštine: sliku ljudi, od kojih je potekao, tih njegovih Ilira, Hrvata, Vlaha i Slavena, kako ih on naziva: ljudi iskonskih, realnih, upornih i uspješnih; ljudi, što od nepovoljnih uslova prirode stvaraju povoljne; ljudi odvažnih i neposrednih, što ne strepe ni pred čime, nego se sa svim nepogodnostima, nesrećama i nezgodama hlabro i realno hvataju u koštac; ljudi, što krmilo vlastitog života i sudbine drže čvrsto u vlastitim rukama; ljudi, što mogu izdržati, što nitko drugi ne može: na pržini, na kamenu, u suši, na vjetru, u slamom pokrivenom ovčjem dvoru, spavajući uz ovce, odjeveni, s nabijenom puškom pored sebe. Ljudi, koji cijene iznad svega slobodu, nezavisnost i ljudsko dostojanstvo. Slavenski, prastari ljudi. Neodoljivi ljudi. (Mirković, 1960, 18)

Drugi dio *Djelo* podijeljen je na četiri poglavlja: prvo se, ukazujući na važnost Vlačića kao historičara i njegova kritičkog postupka pri izboru, ocjeni i upotrebi izvora, bavi ključnim historijskim

Slika 4: Mirković Vlačiću pripisuje autorstvo hrvatskog katekizma i polemičke rasprave *Antithesis u Otročjoj bibilji* (na slici primjerak iz British Library u Londonu, foto: Nataša Urošević).

radovima, *Katalogom svjedoka istine i Magdeburškim centurijama*, velikom crkvenom poviješću nastalom sistematskim kritičkim istraživanjem povijesnih izvora i međunarodnom suradnjom centurijatora – prve moderne znanstveno-istraživačke mreže i objavljenom u trinaest svezaka u Baselu od 1559. do 1564., koju Mirković smatra početkom europske kulturne povijesti (1960, 330), te drugim historijskim spisima, uključujući najstariji njemački književni spomenik *Otfridi evangeliorum liber* (Mirković, 1960, 341). Drugo poglavlje analizira teološko-filozofsku spoznaju, uključujući lingvistikumu kao pomoćno sredstvo teološke spoznaje. U trećem poglavlju o geografskoj i antropogeografskoj spoznaji, elaboracijom Vlačićeve ekonomsko-geografske obrade Judeje iz *Ključa* analizira se način života i privređivanja te naravi ljudi (mentaliteti) na Mediteranu, uspoređujući ekonomsko-geografske uvjete europskog sjevera i juga, što po Mirkoviću vodi antropogeografskoj spoznaji. Polazeći od

Vlačićevih konstatacija o prirodi mjesta i neba, on ga prikazuje kao autentičan karakter koji je produkt arhaične istarske, hrvatske i mediteranske sredine. U posljednjem poglavlju Mirković na temelju arhivskih istraživanja daje pregled Vlačićeve rukopisne ostavštine u Beču, Weimaru, Regensburgu, Strasbourgu, Baselu, Magdeburgu, Wittenbergu i Stuttgartu te izdanja uraške tiskare, koja se čuvaju u Beču, Regensburgu, Wolfenbüttelu, Tübingenu, Münchenu, Weimaru i Stuttgartu (Mirković, 1960, 396–435).

U trećem i zaključnom dijelu monografije, *Odnosi prema domovini*, Mirković elaborira Vlačićeve koncepte domovine i modele artikulacije kulturnog identiteta u ranim procesima zamišljanja nacije, obrađujući Vlačićeve dodire s Dubrovnikom, pojam domovine i odnose prema njoj te pokušaj osnivanja sveučilišta za južne Slavene u Regensburgu, a knjigu zaključuje *sudom povijesti* odnosno suvremenom recepcijom Vlačićeve ostavštine. Uz iscrpan sažetak na njemačkom, monografiji su priloženi

primjeri Vlačićevih rukopisa, njegova upisnica na Sveučilište u Baselu, dva glagoljska svjedočanstva o hrvatskim protestantskim knjigama iz 1563., preti-sak *Razgovaranja* iz 1555. te *Katehismus Hervatski iz Otročje biblije* 1566.

Slično kao i Vlačić, i Mirković Istru vidi kao zajednički zavičaj i multikulturnu „domovinu“ svih njenih žitelja, diskutirajući u poglavlju *Pojam domovine* moguće varijante „institucionalizacije“ suživota kroz pregled Vlačićeve tri koncepcije domovine i osjećaja pripadnosti. „U Vlačićevim djelima, spisima i pismima javljaju se tri pojma njegove domovine, svaki sa svojim posebnim sadržajem. Jedan je najuži i označava njegov rodni grad Labin, drugi je širi i označava zemlju Istru i sve tri narodnosti u njoj, treći je najširi i označava Iliriju, koja je geografski pojam, zemlja, gdje prebivaju Hrvati, ali je također jezik i narodnost“ (Mirković, 1960, 438).

Za svoju „najužu“ domovinu Vlačić je smatrao rodni grad Labin, čije ime na narodnom jeziku navodi u prvom rječničkom dijelu *Ključa*. Kao potvrdu pripadnosti svojoj „najužoj“ domovini, Vlačić od 1567. dodaje naziv „Labinjanin“ svojem književnom imenu, prvi put u drugom dijelu *Ključa*, zatim u *Glosi* i na kraju u svojim velikim komentarima *Starog zavjeta*. Pripadnost gradu, odnosno osjećaj urbanog identiteta u Vlačićevo je doba fenomen karakterističan i za mediteranske kulture i za razvijena društva sjeverne i zapadne Europe.

Druga domovina je Vlačiću Istra. To je ona mediteranska zemlja, koja ima toliko prirodnih i klimatskih srodnosti s Palestinom: geografija je ista ili slična, životinje su iste, biljni pokrivač sličan, stoka su goveda, ovce i magarci tu i tamo, oskudica paše sili seljake da ograniče broj tegleće stoke, tako da u Istri, kao i u Palestini, iako ne kao pravilo, biva, da se pod isti plug i jaram upregne s jedne strane krava, a s druge strane magarac. Ne samo što su Istrani bliski Palestincima u poslu, u oruđima, u proizvodnim postupcima, nego uživaju istu ili sličnu hranu. (Mirković, 1960, 440)

Sličnost u „prirodi mjesta i neba“ i u „prirodi stvari“ čini, da bude bliska i srodna i „priroda ljudi“, da i „naravi ljudi“ budu slične, ukazuje Mirković, uvodeći ponovo elemente mediteranskog diskursa: „Stari i Novi zavjet, apostolske poslanice pisali su ljudi sa Sredozemnoga mora za isto takve ljude, koji žive u životnim uvjetima Sredozemnoga mora. Takvi su i Istrani, njegovi (Vlačićevi) zemljaci, takva je zemlja Istra, njegova „najslađa domovina“ (Mirković, 1960, 411). U ovom dijelu možemo zapaziti elemente konstrukcije zavičajnog narativa u širem mediteranskom kontekstu.

Kroz koncept Istre kao zajedničke domovine Hrvata, Talijana i Slovenaca, Mirković uvodi elemente multikulturalnog diskursa: u predgovoru *Ključa Svetoga pisma* iz 1567. Vlačić uz Jerolima svojim zemljakom naziva i Petra Pavla Vergerija, jer im je Istra zajednička domovina, iako nisu iste narodnosti.

Posve je prirodno za Vlačića, da on Hrvat i Vergerij Talijan, oba Istrana, imaju u Istri zajedničku domovinu. Koncepcija domovine Istre je prema Vlačiću koncepcija zajedničke domovine Hrvata i Talijana. Vlačić to piše u ono isto vrijeme, kad i hrvatsko Razgovaranja meju Papistu i jednim Luteran (1555), s dodatkom u njemu Vergerijeve molitve na talijanskom, te posebne na slovenskom. Tako je Istra zajednička domovina ne samo Hrvata i Talijana, nego i Slovenaca. (Mirković, 1960, 442)

Prema *Razgovaranju*, koje Mirković atribuirao Vlačiću, takva koncepcija domovine obuhvaća osim Istre, još i Rijeku i Hrvatsko primorje, te kvarnerske otoke. Takvu ideju Vlačić ne smatra samo prirodnom činjenicom, već i korisnom pretpostavkom za misaoni razvitak i napredak kulture.

Treći i najširi Vlačićev pojam domovine čini Ilirija, koja istovremeno označava geografsko područje, dakle zemlju, zatim jezik i narodnost. Svoju pripadnost toj domovini Vlačić, koji sebe smatra „Ilirikom“, izrazio je potpisujući se tako u svim svojim djelima. Termin označava stanovnika Ilirije, Ilirika po narodnosti i Ilira po jeziku. Mirković citira mjesto iz prvog izdanja *Kataloga svjedoka istine* u kojima Vlačić isti termin koristi za Dubrovčane i vojvođanske Hrvate, za hrvatske crkve, hrvatski jezik i za Ćirilova brata Metoda. U ovom su dijelu posebno zamjetni elementi elaboracije ranonovovjekovnog ilirskog ideologema (Blažević, 2008) u funkciji simbolične konfiguracije kulturnog, odnosno nacionalnog identiteta.

Kao zemlja i geografsko područje, Vlačićeva Ilirija je vrlo prostrana i uopće nema čvrstih granica. Ona se na Jadranu proteže od Istre, do Dubrovnika i još južnije od Dubrovnika... Vlačić u *Centurijama* iznosi da su Hrvati, Dalmatinci i Istrani naselili zemlje, u kojima prebivaju, oko 600. godine i da u njegovo vrijeme govore istim i svima zajedničkim (hrvatskim) jezikom i smatra to kao dokaz, da je njihovo porijeklo isto. Mirkoviću je „najviše interesantna Vlačićeva tvrdnja o ilirskom jeziku, za koji kaže da je jedan od četiri glavna jezika u njegovo doba i koji stavlja pored grčkog, latinskog i njemačkog i u toj hijerarhiji ispred talijanskog, francuskog ili španjolskog, koje i ne spominje...“ (Mirković, 1960, 443).

Vlačić je „izdizanje“ ilirskog jezika, kao jednog od četiri najvažnija jezika svoga doba, temeljio isključivo na njegovom crkveno-historijskom značaju i utjecaju. Kao i grčki i latinski, ilirski jezik imao je svoje glagoljsko pismo, i tim pismom i jezikom prvo su pisane, a zatim i štampane crkvene knjige, ukazuju istarski polihistor:

S pronalaskom i primjenom tiska i taj je jezik oživio, ušao više u upotrebu ne samo u crkva-ma nego i korespondenciji svjetovnih ljudi i u svjetovnim stvarima, u poslovima, u notarskim knjigama, u feudalnom računovodstvu. U reformaciji u 16. stoljeću taj je jezik sa svojim pismom opet izbio na čelo i imao je, onda kad je Vlačić tu rečenicu napisao, poslije njemačk-og jezika najviše vjerskih knjiga, štampanih na tome jeziku. (Mirković, 1960, 444)

Mirković dalje navodi da je od 1555., kad je tiskano *Razgovaranje*, do 1566. i tiskanja *Katehismusa Hervatskog*, na hrvatskom jeziku „pred Vlačićevim očima i uz njegovu aktivnu suradnju“, tiskano 12 hrvatskih spisa, od njih sedam u dva pisma, glagoljicom i ćirilicom, te dva i na latinici, dok je nekoliko knjiga štampano samo latinicom. „Ukupna naklada svih tih hrvatskih izdanja (1555–1566) iznosila je oko 22.000 komada. U planu sa Sveučilištem u Regensburgu Vlačić kaže, da namjerava da pomogne prevođenje knjiga na ilirski i da tamo prenese slavensku tiskaru, tj. hrvatsku tiskaru s glagolskim i ćirilskim slovima“ (Mirković, 1960, 444).

U istom, 14. poglavlju monografije *Matija Vlačić Ilirik (Pojam domovine i odnosi prema njoj)*, Mirković je analitičkom komparacijom atribuirao Vlačiću prvi čakavski protestantski tekst *Razgovaranje među Papistu i jednim Luteran* iz 1555., „štampan v Padove Mesece Settembre M.D.L.V.“. Vjeruje da je pseudonimom Antuna Senjanina Vlačić, „tada konspirativan na području Venecije i Istre“, zapravo htio prikriti da je on pisac *Razgovaranja*:

I to mu je posve uspjelo, jer se bez čitanja velikog broja Vlačićevih drugih spisa i znanja o sadržaju i načinu njegova pisanja, o slikovitosti, stilu i ismjeivanju i grđenju njegovu ne bi moglo doći na to, da je baš on pisac, mada labinski govor Razgovaranja upućuje na to, da je pisac Labinjanin, dakle ili Vlačić ili Lupetina. Vlačićeve ideje i Vlačićev stil, kao i kombinacija sa tekstovima Trubara i Vergerija odaju Vlačića. (Mirković, 1960, 450)

Prema Mirkoviću, u ovom kratkom spisu na četiri jezika: hrvatskom, slovenskom, talijanskom i latinskom vrlo su jasno izražena sva osnovna pitanja Vlačićeve teološke spoznaje iz perioda 1554.–1555.:

Razgovaranje je najviše samostalan, najviše borbeni, spoznajno najviše produbljen spis jugoslavenske protestantske književnosti, ne samo hrvatske, nego i slovenske. U njemu su u diskusionoj formi u dijalogu između papiste i karstijanina iznesena sva bitna luteranska učenja u Vlačićevoj formulaciji u književnom obliku, živo i skoro dramatski, popularno i u narodnom govoru, s mnogo slika i uspo-redaba, a da misao nije nigdje oštećena... (Mirković, 1960, 448)

Mirkovićevu atribuciju potvrdila je i njemačka slavistica Beatrix Schmidt (1976), nakon čega ju je prihvatio i akademik Josip Bratulić (1976, 1987), no pitanje autorstva prvog hrvatskog protestantskog teksta (kao i Vlačićeva sudjelovanja u aktivnostima Uraške tiskare) i dalje je otvoreno. Iako je, kao svakako najobrazovaniji od istarskih reformatora u egzilu i izvrstan organizator i vizionar, planirao osnivanje sveučilišta (u Regensburgu i Celovcu) i tiskara na narodnom jeziku za potrebe evangelizacije i narodne prosvjete u južnoslavenskim zemljama, zbog radikalnih stavova i predvođenja 'nepodobne' flacijanističke struje nažalost nije imao aktivan pristup radu Uraške tiskare i morao je objavljivati pod brojnim pseudonimima. Iako je većina ranijih pro-učavatelja reformacije bila sklona, na Bučarovom tragu, *Razgovaranje* atribuirati Vergeriju (Mikolič, 1999; Senjanin, 2005), iz raspoložive korespondencije razvidno je da Vergerije nije dovoljno znao hrvatski da bi mogao biti autor (Trubar, primjerice, tvrdi da Vergerije ne zna ni hrvatski ni slovenski, pa da stoga ne može biti koristan u Uraškom izdavačkom projektu). Bučar je otvoreno ostavio mogućnost da je autor i netko drugi, primjerice Matija Grbac koji je u to vrijeme radio kao profesor u Tübingenu. Stanko Jambreč smatra da je *Razgovaranje* (pred)evangelizacijski priručnik (Jambreč, 2013, 251–256). Ipak, neke karakteristični elementi u jeziku, stilu i sadržaju, godina izdanja i činjenica da su djelatnici Uraške tiskare s kojima je Vlačić surađivao i koji su anonimno prevodili Vlačićeva djela (primjerice njegov prvi znanstveni rad „*De Vocabulo Fidei*“, *Propovjed o vjeri*, s Melachtonovim predgovorom, u kojoj je i Vlačićeva poslanica Vergeriju s kojim se tada već dulje dopisivao; koju je najprije Primož Trubar preveo iz predložka Matije Vlačića Ilirika i uvrstio ju u svoj slovenski *Katekizam* iz 1550. bez da je spomenuo Vlačićevo ime, jer je flacijanizam bio zabranjen u Würtembergu, a koja je dodana glagoljskom *Katekizmu* iz 1561. i latiničkom iz 1564. (Jembrih, 1992, 17), da su visoko cijenili njegovo znanje i sud i tražili od njega savjet i pomoć radi revizije i aprobacije svojih djela („jer nema u Njemačkoj čovjeka, govorili su oni, koji bi bolje poznao Sv. Pismo“; Bučar, 1910, 64), a uz

Slika 5: Wittenberg – istraživanja se nastavljaju i nakon svečanog obilježavanja 500 godina reformacije (Foto: Nataša Urošević).

hebrejski, latinski i grčki, njemački i talijanski, dobro je znao i hrvatski, “bijaše vješt ne samo glagolici nego pače i ćirilici” (Kostrenčić, 1874), ukazuju na mogućnost je Vlačić autor nekih izdanja ove tiskare. U svakom slučaju, iako je kao humanist i reformator najviše objavljivao na latinskom i dao najveći doprinos njemačkoj kulturi – između ostalog, kako navodi Mirković, pred kraj života izdao je prvi put najstariji njemački književni spomenik – *Otfridi evangeliorum liber* (Mirković, 1938, 128); posredno je, kroz obimnu znanstvenu ostavštinu i suradnju s istarskim reformatorima, utjecao i na širenje slavenskog tiska i pismenosti, kao i na „zamišljenje“ velike slavenske zajednice. Posebno su zanimljivi i važni odnosi Vlačića sa slovenskim reformatorima i njegov utjecaj na slovensku reformaciju, koji je

moguće pratiti kroz suradnju na „Otročjoj bibliji“, peterojezičnom katekizmu tiskanom 1566. u Regensburgu (Mirković, 1960, 450–455).

OD GLAGOLJAŠKE KULTURE DO VERNAKULARNOG KOZMOPOLITIZMA

Kako ističu autori *Knjige o Istri* (1968), uz glagoljašku kulturu, razdoblje protestantske reformacije ključno je obilježilo razvoj hrvatske kulture i njenih autohtonih sastavnica, koje su postale prepoznatljiviji elementi nacionalnog identiteta (glagoljica kao posebno pismo i čakavština kao poseban govor) i zajedničkog europskog nasljeđa. Pokazali smo kako Anderson i Mirković na sličan način povezuju procese stvaranja protonacionalnih identiteta s

pojavom tiska i „tiskarskog kapitalizma“, koji su omogućili okupljanje srodnih jezika i kultura, kao i komunikaciju „ispod latinskog a iznad vernakulara“, stvarajući zametke nacionalno zamišljenih zajednica. U radu je, analizom Mirkovićevih djela posvećenih povijesti reformacije u Istri i Hrvatskoj, ukazano da su istarski reformatori, u okvirima šireg europskog pokreta, prvi u hrvatskoj kulturnoj povijesti radili na stvaranju jedinstvenog književnog jezika i jedinstvenog pravopisa ne samo za sve Hrvate nego i za sve južne Slavene. I Mirković je isticao značaj reformacijskog pokreta (kao prethodnika ilirizma) u buđenju nacionalne svijesti i afirmiranju narodnog jezika u književnosti, te općenito u procesu nacionalne i kulturne afirmacije u širim europskim okvirima. Mirkovićevu *Flacianu* možemo čitati smo i kao pokušaj kulturne kritike, reinterpretacije i reartikulacije hrvatske kulturne povijesti s pozicija suvremenog europskog humanizma, antifašizma i kozmopolitizma.

Prvi hrvatski „tiskarski jezik“ bila je istarsko-primorska i dalmatinska čakavština s primjesama štokavštine, jer su hrvatski protestanti, odgojeni na tradicijama hrvatske redakcije staroslavenskog jezika, željeli da im jezik bude dostupan što širem krugu, tražeći u isto vrijeme osnovu za formiranje zajedničkog, općeslavenskog književnog jezika. Knjige su tiskali glagoljicom, ćirilicom i latinicom, a u poslu su sudjelovali i istarski svećenici glagoljaši kao prevodioci, redaktori i korektori (izdavane su i knjige na talijanskom jeziku, što predstavlja jedan od najranijih oblika kulturne suradnje). Kako ukazuju priređivači *Knjige o Istri* (1968), po stavu da je materinski jezik pred Bogom ravnopravan s latinskim i grčkim jezikom, istarski su protestanti nastavljajući demokratske misli glagoljaša i njihovih prethodnika, svete braće Ćirila i Metoda, a po preuzimanju i širenju ideje o potrebi pismenosti najširih narodnih slojeva, koji imaju pravo da bez posrednika proučavaju i tumače Bibliju, oni su prvi zastupnici općeobrazovne osnovne škole. Najprivlačnija strana protestantizma bilo je naglo širenje i dostupnost glagoljskih knjiga, tako da se u našim krajevima više radilo o kulturnoj težnji za knjigama na svojem, narodnom jeziku, nego vjerskom pokretu (Peruško, 1968, 144).

Kao Mirković, i Grgo Gamulin, koji u manifestu „mediteranskog regionalizma“ (Gamulin, 2005, 107) ukazuje na diskontinuitet razvoja hrvatske kulture („Mi što smo odrasli u sjeni mediteranskih zvonika znamo, kako je kobno osjećati ispod sebe prazninu od nekoliko vjekova, sve tamo do petrarkista, renesansne pastore i humanizma kojeg je ugušila takozvana protureformacija negdje u 17. stoljeću...“), i Zvane Črnja kao reinterpretator hrvatske kulturne povijesti (Črnja, 1978) i jedan od tvoraca suvremenog kulturnog identiteta Istre, žali što je:

sudbina čakavštine kao mogućega hrvatskog književnog jezika i kao jezika moderne civilizacije definitivno zapečaćena pobjedom protureformacije nad protestantizmom, kad je napokon otpala mogućnost da čakavska Istra sa svojim tada vrlo istaknutim intelektualnim krugom i sa svojom jednako tako istaknutom ulogom u središtima europske luteranske pobune, postane glavno idejno ishodište kretanja kojima bi se bile anticipirale mnoge odluke što su ih najzad morali riješiti tek Ilirci. (Črnja, 1971, 236)

ZAKLJUČAK

U mnogim svojim aspektima protestantska reformacija bila je prva opća europska društvena i kulturna revolucija. Južnoslavenske je zemlje protestantizam zahvatio samo periferno – na sjeverozapadu. Uz slovenske zemlje, gdje je Primož Trubar, ključna figura slovenske kulturne povijesti i voditelj južnoslavenske tiskare u Urachu, objavivši prve knjige na narodnom jeziku, utemeljio slovenski književni jezik, reformacija se širila u sjevernoj Hrvatskoj i posebno mletačkoj Istri, zahvaljujući i djelovanju biskupa u humanističkim centrima Kopru i Piranu, kao i stvaralaštvu istarsko-primorske glagoljaško-protestantske grupe, koja je u uraškoj tiskari u egzilu postavila temelje zajedničkom književnom jeziku koji će biti razumljiv čitateljima u svim južnoslavenskim krajevima (Črnja, 1978, 107–119). Reformatori s hrvatskog povijesnog prostora tijekom reformacije objavili su više od četiristo djela na hrvatskom (glagoljicom, latinicom i ćirilicom), latinskom, njemačkom, mađarskom engleskom, slovenskom i talijanskom jeziku te se aktivno uključili u europsku reformaciju (Jambreč, 2013). Iako je od 30.000 primjeraka 30 vjerskih izdanja Uraške tiskare na narodnom jeziku preostalo samo 300 rijetkih knjiga, koje se čuvaju u europskim knjižnicama, između razdoblja protureformacije i prosvjetiteljstva nastavljen je nezaustavljiv proces vernakularizacije javne komunikacije, opismenjavanja, gramatikalizacije, politizacije i teritorijalizacije vernakulara, odnosno njegova uvođenja u javnu upotrebu u granicama nacionalnih država (Škiljan, 2002, 117). Trebalo je proći još nekoliko stoljeća da bi se pojavio dovoljno moćan nositelj političkog projekta kojem bi jezik bio potreban kao simbolički indikator zacrtanog nacionalnog prostora i ideološkom intencijom obuhvaćenog kolektiva: začeci nove građanske klase kojoj će biti potrebno jedinstveno tržište i zajednički jezik. Težnje Ilirica nastavljene su u periodu narodnog preporoda nacionalno-integracijskim paradigmatima južnoslavizma i kroatocentrizma. Nakon što su za hrvatski

standard izabrani najrasprostranjeniji novoštokaški govori, jadransko čakavsko područje, koje je usprkos konstantnoj inojezičnoj upravi, u vrlo nepovoljnim uvjetima denacionalizacije sačuvalo svoj kulturni identitet, svojevrsnu književnu i kulturološku renesansu doživljava s novočakavskim pokretom „mediteranskog regionalizma“ između dva rata, koji je, kao i Mirkovićev *Flacius*, najavio skorašnju nacionalnu, kulturnu, političku i socijalnu emancipaciju i pobjedu „vernakularnog kozmopolitizma“ nad totalitarnim ideologijama.

Kako ukazuje Drago Roksandić, hrvatska ranonovovjekovna baština, kao baština civilizacijskog

višegraničja, *par excellence* je europska, a na hrvatskim povjesničarima je da je kao takvu učine europski prepoznatljivom (Roksandić, 2016, 5). Obilježavanje petstote obljetnice rođenja istarskih reformatora bila je prilika da se podsjetimo na važno zajedničko europsko nasljeđe istarskih protestanata. Mirkovićeva cjeloživotna istraživanja, Vlačićevim tragom, doprinijela su znatno poznavanju doprinosa istarskih humanista i reformatora europskoj kulturnoj povijesti. Analizom njegovih monografija o Matiji Vlačiću Iliriku predstavljeni su ujedno modeli reprezentacije i artikulacije multi-kulturnog regionalnog identiteta.

REFORMACIJA V ISTRI – 500 LET MATIJE VLAČIĆA ILIRIKA

Nataša UROŠEVIĆ

Univerza Jurja Dobrile v Pulju, Fakulteta za ekonomijo in turizem „Dr. Mijo Mirković“, Preradovićeve 1/1, 52100 Pulj, Hrvaška
e-mail: nurosev@unipu.hr

POVZETEK

Ob petstoletnici rojstva istrskih reformatorjev, znamenitih protestantskih teologov Matije Vlačića Ilirika (1520–1575) in Štefana Konzula Istrana (1521–1579?), prvega prevajalca Nove zaveze v hrvaški jezik, avtorica v prispevku skozi analizo monografij istrskega polihistorika Mije Mirkovića (1898–1963), posvečenih Vlačiću, razkriva delovanje istrskih (hrvaških, slovenskih in italijanskih) protestantov, ki so zahvaljujoč pojavu »tiskarskega kapitalizma« in »tiskanih« jezikov v času reformacije postavili temelje za širjenje narodne zavesti in ustvarjanje narodnega jezika in književnosti ter oblikovanja sodobnih kolektivnih identitet in »zamišljenih skupnosti«. V tem kontekstu je za ta prostor izjemno pomembno sodelovanje istrskih reformatorjev, Matije Vlačića Ilirika in Štefana Konzula Istrana s Petrom Pavlom Vergerijem (1498–1565) in Primožem Trubarjem (1508–1586). Mijo Mirković se je veliko ukvarjal z delom in sodelovanjem istrskih reformatorjev, zlasti Matije Vlačića, ki mu je posvetil tri monografije (Flacius, Zagreb 1938, Matija Vlačić, Beograd, 1957, Matija Vlačić Ilirik, Zagreb, 1960). V hibridnem znanstveno-literarnem delu je raziskoval delovanje istrskih (hrvaških, slovenskih in italijanskih) protestantov, ki so pomembno prispevali k širjenju pismenosti in kulture v teh krajih, predvsem pa v Istri kot specifičnem večkulturnem prostoru. S predstavitvijo izredno večkulturnega in svetovljanskega značaja dediščine istrskih reformatorjev avtorica opozarja na pomen mednarodnega projektnega sodelovanja pri raziskovanju fenomena reformacije v Istri in valorizaciji skupne evropske dediščine.

Ključne besede: Matija Vlačić Ilirik, Mijo Mirković, reformacija, Istra, tiskarski kapitalizem, zamišljene skupnosti

IZVORI I LITERATURA

- Anderson, Benedict (1990):** Nacija, zamišljena zajednica. Zagreb, Školska knjiga.
- Blažević, Zrinka (2008):** Ilirizam prije ilirizma. Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Blažević, Zrinka (2018):** Historijska istraživanja reformacije u hrvatskom kontekstu: mogućnosti i perspektive. In: Marinović, Ankica & Ivan Markešić (ur.): 500 godina protestantizma. Baština i otisci u hrvatskom društvu. Zagreb-Osijek, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Institut za društvena istraživanja, Visoko evanđeosko teološko učilište, 47–63.
- Blažević, Zrinka, Jambrek, Stanko & Nataša Štefanec (ur.) (2015):** The Reformation in the Croatian Historical Lands: Research Results, Challenges, Perspectives. Zagreb, Biblijski institut Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Visoko evanđeosko teološko učilište.
- Bratulić, Josip (1976):** Vlačićev udio u hrvatskom i slovenskom protestanskom tisku. Istra, 2, 51–56.
- Bratulić, Josip (1980):** Predgovor. In: Mirković, Mijo (ur.): Matija Vlačić Ilirik. Pula, Rijeka, Čakavski sabor, 7–20.
- Bratulić, Josip (1987):** Istarske književne teme. Pula, Istrska naklada.
- Briggs, Asa & Peter Burke (2011):** Socijalna povijest medija. Od Gutenberga do Interneta. Zagreb, Pelago.
- Bučar, Franjo (1910):** Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije. Zagreb, Matica hrvatska.
- Bučar, Franjo (1918):** Reformacija među Hrvatima po Istri. Zagreb, Kralj. zemaljska tiskara.
- Bučar, Franjo (1938):** Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. Starine XXXIX. Zagreb, JAZU.
- Črnja, Zvane (1971):** Hrvatski don Kihoti. Rijeka, Otakar Keršovani.
- Črnja, Zvane (1978):** Kulturna povijest Hrvatske II. Rijeka, Otakar Keršovani.
- Čupković, Gordana (2018):** Jezik Senjaninova Razgovaranja (1555.). Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, 1–2, 217–234.
- Čutić Gorup, Maja (2015):** Promoters of Protestant Thought in the Principality of Pazin. In: Blažević, Zrinka, Jambrek, Stanko & Nataša Štefanec (ur.): The Reformation in the Croatian Historical Lands: Research Results, Challenges, Perspectives. Zagreb, Osijek, Biblijski institut Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Visoko evanđeosko teološko učilište, 151–171.
- Čutić Gorup, Maja (2019):** Svećenici glagoljaši – djelatnici i suradnici uraške tiskare: borci za narodni jezik ili protestanti?, In: Božić Bogović, Dubravka (ur.): Reformacija u Europi i njezini odjeci: povodom 500. obljetnice Lutherovih teza. Osijek, Filozofski fakultet u Osijeku.
- Dingel, Irene, Hund, Johannes & Luka Ilić (ur.) (2019):** Matthias Flacius Illyricus. Biographische Kontexte, theologische Wirkungen, historische Rezeption. Mainz, Institut für Europäische Geschichte.
- Fancev, Franjo (1938):** Koliko istina ima u prepričavanjima o 'hrvatskom protestantizmu'. Suvremenik, XXVIII, 2.
- Filipović, Vladimir (1971):** Vlačić kao osnivač hermeneutike. In: Susreti na dragom kamenu. Znanstveni skup posvećen Miji Mirkoviću. Značenje Matije Vlačića u kulturnoj revoluciji Evrope i njegova aktualnost danas. Pula, Rijeka, Zagreb.
- Gamulin, Grgo (2005):** Na marginama čakavskog regionalizma. Književna Rijeka, 4, 107–109.
- Ilić, Luka (2014):** Milost, vjera i grijeh. Teologija Matije Vlačića Ilirika. Pula, Zavičajna naklada „Žakan Juri“.
- Ilić, Luka (2021):** Teološka biografija Matije Vlačića Ilirika – Proces radikalizacije u Flaciusovoj misli. Zagreb, Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- Jambrek, Stanko (2013):** Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu. Zagreb, Srednja Europa i Biblijski institut.
- Jembrih, Alojzije (1992):** Još o jeziku Katekizma iz 1561. i 1564. Stipana Konzula i Antuna Dalmate. In: Jakovljević, Božo (ur.): Buzetski zbornik, 17. Buzet, Josip Turčinović, 15–31.
- Jembrih, Alojzije (2007):** Stipan Konzul i „Biblijski zavod“ u Urachu. Zagreb, Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- Koschmal, Walter & Lisa Unger-Fischer (2014):** Eine erste (mehrsprachige) Kinderbibel. In: Slavische Spuren, Regensburg Europäisch, Regensburg, Europaem. https://www.uni-regensburg.de/assets/europaem/jahresgaben/jg_14_web.pdf (zadnji pristup: 2022-11-15).
- Kostrenčić, Ivan (1874):** Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565. Wien, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn.
- Marinović, Ankica & Ivan Markešić (ur.) (2018):** 500 godina protestantizma. Baština i otisci u hrvatskom društvu. Zagreb-Osijek, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Institut za društvena istraživanja, Visoko evanđeosko teološko učilište.
- Miculian, Antonio (2006):** Protestantizam u Istri (XVI. i XVII. stoljeće) u svjetlu novih arhivističkih istraživanja. Pula, ZN 'Žakan Juri'.
- Mikolić, Vesna (ur.) (1999):** Acta Historiae VIII.: Prispjevki z mednarodne konference Peter Pavel Vergerij ml., polemčni mislilec v Evropi 16. stoletja (ob 500.-letnici rojstva). Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Miladinov, Marina (ur.) (2008):** Matija Vlačić Ilirik. Zbornik radova s drugog međunarodnog znanstvenog skupa Matija Vlačić Ilirik. Labin, 27.–29. travnja 2006. Labin, Grad Labin.

Mirković, Mijo (1938): Flacius. Zagreb, Hrvatska naklada.

Mirković, Mijo (1957): Matija Vlačić Ilirik. Beograd, Nolit.

Mirković, Mijo (1960): Matija Vlačić Ilirik. Zagreb, Djela JAZU 50.

Olson, Oliver Kermit (2008): Matija Vlačić i Biblijski zavod u Urachu. Kairos: Evanđeoski teološki časopis, 2, 2, 241–247.

Olson, Oliver Kermit (2010): Matija Vlačić Ilirik i opstanak Lutherove reforme. Zagreb, Bogoslovni institut.

Peruško, Tone (1968): Knjiga o Istri. Zagreb, Školska knjiga.

Prosperov Novak, Slobodan (2003): Povijest hrvatske književnosti. Zagreb, Golden marketing.

Roksandić, Drago (2016): Predgovor hrvatskom izdanju. In: Völker-Rasor, Anette (ur.): Rani novi vijek. Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga, 1–5.

Schmidt, Beatrix (1976): Polemika oko autorstva Vlačićevog spisa 'Razgovaranje meju Papistu i jednim Luteran'. Istra, 1, 57–64.

Schulze, Winfried (2016.): Poziv u rani novi vijek. U: Völker-Rasor, Anette (ur.): Rani novi vijek. Zagreb, Golden marketing, Tehnička knjiga, 9–11.

Schumann, Marina (2017): Matija Vlačić Ilirik – Historiograf s predumišljajem. Zagreb, Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.

Senjanin, Anton (2005): Razgovaranje. Pretisak i transkripcija djela Razgovaranje meju papistu i jednim Luteran(om) tiskanom 1555. Pretisak priredili i predgovore napisali Alojz Jembrih i Stanko Jambreč. Zagreb, Bogoslovni institut.

Šabić, Marijan (2004): Feljtonistički diskurz i nacionalno-integracijska paradigma. Zagreb, Književna smotra.

Škiljan, Dubravko (2002): Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati. Zagreb, Golden marketing.

Urošević, Nataša (2022): Predgovor. In: Čutić Gorup, Maja, Schumann, Marina & Nataša Urošević (ur.): Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa „500 godina Flaciusa“. Pula, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 11–21.

Zenko, Franjo (1991): Recepcija Vlačića u Hrvatskoj kao ideologizirajuće posredovanje sa sadašnjim životom. Filozofska istraživanja, 11, 4, 905–915.